

עניני עבד כנעני

"והתנחלתם אתם לבניכם אחרים לרשת אחזה לעולם בהם תעבדו ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך" (ויקרא כה, מו)

גדר המצווה

כתב החינוך (שמז) וז"ל שנעבוד בעבד כנעני לעולם, כלומר שלא נשחרר אותו לעולם, ושלא יצא לחירות כי אם בשן ועין, כמו שבא בכתוב. ואמרו זכרונם לברכה בפרק השולח (גיטין לח, ב) אמר רב יהודה כל המשחרר עבדו עובר בעשה, שנאמר לעולם בהם תעבדו, עכ"ל.

טעם המצווה

ובטעם המצווה כתב וז"ל משרשי המצווה, לפי שעם ישראל הם מבחר המין האנושי ונבראו להכיר בוראם ולעבוד לפניו, וראויים להיות להם עבדים לשמש אותם, ואם אין להם עבדים מן האומות, עכ"פ יצטרכו להשתעבד באחיהם ולא יוכלו להשתדל בעבודתו ברוך הוא, על כן נצטוינו להחזיק באלו לתשמישנו אחר שהוכשרו ונעקרה עבודה זרה מפייהם ולא יהיו למוקש בבתינו.

וזהו שאמר הכתוב אחר כן (שם, מו) ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה, כלומר ובכן לא תצטרכו להשתעבד באחיכם, ותהיו נכונים כולכם לעבודת השם. ואע"פ שיש במשמעות הכתוב שיבוא להזהיר שלא להשתעבד בעבודת פרך בעבד עברי, שבעים פנים לכתובים, עכ"ל.

גדר עבד כנעני

והנה דנו האחרונים בגדר דינו דעבד כנעני, האם דינו כנכרי אלא דמחויב בתוספת מצוות כדין אשה, או שמא דינו כישראל, אלא דמחויב במעט מצוות ממה שכל ישראל מחויב בהם.

והיו שלמדו מדברי הרמב"ם (איסורי ביאה יב, יא) גדר אמצעי בזה, דהנה כתב הרמב"ם וז"ל העבדים שהטבילו אותם לשם עבדות וקבלו עליהם מצות שהעבדים חייבים בהם **יצאו מכלל העכו"ם ולכלל ישראל לא באו**, לפיכך השפחה אסורה לבן חורין, אחד שפחתו ואחד שפחת חבירו, והבא על השפחה מכין אותו מכת מרדות מדברי סופרים, שהרי מפורש בתורה שהאדון נותן שפחה כנענית לעבדו העברי והיא מותרת לו שנאמר אם אדוניו יתן לו אשה, עכ"ל.

הרי חזינן דלדעתו גדר דינו דעבד כנעני הוא דנפיק מכלל עכו"ם ולא נחית לכלל ישראל, ונמצא דאין דינו כנכרי, ואף לא כישראל אלא מצב אמצעי. ומה"ט ישראל אסור בשפחה מדרבנן, שהרי מכין אותו מכת מרדות, והיינו לשיטתו (אישות, א) דלאו דלא תהיה קדישה לא איירי אף באיסור עבד, ולא דלא יהיה קדש לא מיירי בשפחה [כמבואר ברש"י ע"פ האונקלוס] אלא קרא איירי דוקא בפנויה ומשכב זכר.

אלא דלפי"ז יקשה מש"כ הרמב"ם (איסורי ביאה יב, יג) וז"ל אל יהי עון זה (- בעילת שפחה) קל בעיניך מפני שאין בו מלקות מן התורה, שגם זה גורם לבן לסור מאחרי ה' שהבן מן השפחה הוא עבד, **ואינו מישראל**, ונמצא גורם לזרע הקדש להתחלל ולהיותם עבדים, הרי אונקלוס המתרגם כלל בעילת עבד ושפחה בכלל לא יהיה קדש ולא תהיה קדשה, עכ"ל.

ותמוה שהרי הרמב"ם לא פירש כהתרגום, וא"כ היאך מביא זאת כסייעתא לגבי חומר העבירה.

ועוד פלא דלכא' הרמב"ם סותר משנתו, דהנה כתב הרמב"ם (רוצח ושמירת הנפש ב, יא) וז"ל ישראל שהרג גר תושב אינו נהרג עליו בבית דין שנאמר (שמות כא, יד) וכי יזיד איש על רעהו, ואין צריך לומר שאינו נהרג על הגוי. ואחד ההורג את עבד אחרים או ההורג עבדו הרי זה נהרג עליו, **שהעבד כבר קבל עליו מצות ונוסף על נחלת ה'**, עכ"ל. הרי דאיכא לעבד כנעני תורת ישראל שהרי הוא נוסף על נחלת ה', ואילו בהלכות איסורי ביאה הנ"ל כתב הרמב"ם דלכלל ישראל לא בא. וצ"ל דמש"כ הרמב"ם דנוסף על נחלת ה', אין כוונתו דמשו"ה חשיב כישראל, אלא דזה גופא דחייב במצוות יתרות מקנה לו דרגה דנחלת ה'.

כמו כן יש להקשות לאידך גיסא, דהרמב"ם (עדות ט, ד) כתב וז"ל העבדים פסולין לעדות מן התורה, שנאמר ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו מכלל שאחיו כמוהו, מה אחיו **בן ברית** אף העד בן ברית, קל וחומר לעכו"ם, אם עבדים שהן במקצת מצות פסולין העכו"ם לא כל שכן, עכ"ל. ומשמעות דברי הרמב"ם דזה דעבד פסול לעדות משום דאינו בן ברית, ומיפסל כפסול עכו"ם.

והעירוני דהנה הרמב"ם העמיד גדר אמצעי דיצא מכלל עכו"ם ולכלל ישראל לא בא, וא"כ י"ל דאמנם לא חשיב בן ברית, מ"מ לענין להתחייב מיתה על הריגתו, היות ויש חשיבות לחייו, שהרי נפיק מכלל עכו"ם ונתוסף על נחלת ה', שפיר חייב מיתה על הריגתו.

אכן בחינוך (שם) נראה דנקט בפשיטות דעבד כנעני דינו כגוי לכל דבר, שהרי כתב כי כל ענינו דעבד כנעני אינו אלא בכדי שיהיה מי שישמשנו, ולא יזדקקו להשתמש ביהודים, וכל זה לאחר שהוכשרו ונעקרה עבודה זרה מפיהם ולא יהיו למוקש בבתינו, ומשמע פשיטא ליה דאין דינו כיהודי.

משלוח מנות לעבד

והנה בפרמ"ג כתב להסתפק (או"ח תרצה, יא) האם עבד כנעני הוי בכלל רעהו לענין משלוח מנות. ונ"מ אם בן חורין ששלח מנות לעבד כנעני יוצא בכך ידי חובתו.

וכתב דברא"ם (שמות כא, כ) נקט דעבד כנעני הוי בכלל רעהו. והפרמ"ג הוכיח כדבריו מהא דשנינו (ב"ק ח, ג) גבי עבד כנעני לענין בושת, דלדעת רבנן חשיב אחיו, וכ"ש דהוי בכלל רעהו, והוא הדין בשור רעהו, עכ"ד.

ונראה מדברי הרמב"ם בהל"ר רוצח הנ"ל חזינן דעבד חשיב רעהו, שהרי כתב דההורג גר תושב פטור משום דלא הוי בכלל רעהו, ואילו אהריגת עבד חייב, הרי לן דעבד חשיב רעהו.

שחרור העבד לצורך עבודת ה'

עוד כתב החינוך (שם) וז"ל שמהיות יסוד המצוה כדי שירבו בני אדם בעבודת בוראם ברוך הוא, התירו חכמים זכרונם לברכה לעבור על מצוה זו בכל עת שביטול מצוה זו יהיה גורם למצוה אחרת, ואפילו בשביל מצוה דרבנן אם היא מצוה דרבים, כגון שלא היו עשרה בבית הכנסת וצריכין לשחרר העבד ולהשלים המנין. ואל יקשה עליך, ואיך נדחה מצות עשה זו דאורייתא בשביל מצוה דרבנן, כי מפני שיסוד המצוה אינו אלא כדי להרבות עבודתו ברוך הוא, אחר שבשחרורו עכשיו נעשית מצוה, ועוד שגם הוא מתרבה בגופו במצוות שלא היה חייב קודם השחרור, בין זה וזה אמרו זכרונם לברכה שמותר לשחררו, שכן קיבלו הענין, עכ"ל.

הנה בדבריו אלו מיישב החינוך קושיית הראשונים הידועה, אהא דאיתא בברכות (מז, ב) מעשה ברבי אליעזר שנכנס לבית הכנסת ולא מצא עשרה ושחרר עבדו והשלימו לעשרה, ומקשינן, היכי עביד הכי והאמר רב יהודה כל המשחרר עבדו עובר בעשה שנאמר לעלם בהם תעבדו. ומשינן לדבר מצוה שאני. ומקשינן מצוה הבאה בעבירה היא, ומשני מצוה דרבים שאני, עכ"ד. ותמהו הראשונים [ובתוכם החינוך] כיצד יתכן דמצווה דרבנן כוחה יפה לדחות עשה דאורייתא דלעולם בהם תעבדו. ולכן ביאר החינוך דהיות ותכלית עשה זה אינו אלא לצורך עבודת הבורא, והרי בשחרורו מתרבה תכלית זו, שפיר התירו לנהוג כן.

עשה דרבים

וברא"ש (שם, ז) כתב ליישב קושיא זו באופן אחר, וז"ל דאלימ עשה דרבים דכתב ונקדשתי בתוך בני ישראל, דהיינו עשה דמקדשין את השם בעשרה דרבים, ואפילו הוי מלתא דרבנן כגון לשמוע קדושה וברכו שלא מצינו לו עיקר מן התורה, אפ"ה דחי עשה דיחיד. דלא מסתבר לי דמירי בעשרה דאורייתא כגון לקרות פרשת זכור שהוא מן התורה, דמשמע דבכל ענין איירי. מכאן תשובה לבה"ג שכתב שאם נקבר לו לאדם מת ביום טוב האחרון של חג שהוא מדרבנן, דאתי אבילות יום ראשון שהוא דאורייתא ודחי עשה דרבים שמחת הרגל דיו"ט האחרון דרבנן, דהכא משמע דעשה דרבים דרבנן דחי עשה דלעולם בהם תעבדו. ועוד לא מצינו אבילות יום ראשון דאורייתא, דדווקא אנינות יום ראשון דאורייתא לענין אכילת קדשים ומעשר שני, עכ"ל.

לא תחנם

וברמב"ן (גיטין לח, ב) כתב ליישב דלא אמרה תורה לעולם בהם תעבדו אלא משום שלא ליתן להם מתנות חנם כענין דכתיב בגוים לא תחנם, אך כשהוא משחררו מפני שנותן דמי עצמו או משום מצוה וצורך הרב דליכא חנינה מותר. [ואגב, במנחת אשר הוכיח מדברי הרמב"ן הללו דס"ל כהך גיסא הנ"ל דעבד כנעני דינו כנכרי אלא דמחייב במקצת מצוות, דאי נימא דדינו כישאל אלא דמחייב במעט מצוות, א"כ כיצד ניתן לחייבו משום לא תחנם כלל].

אכן בעיקר דברי הרמב"ן הללו כבר תמה הרשב"א דהא כו"ע מודו דאף לגר תושב אוכל נבלות שרי ליתן מתנת חנם, וכ"ש דשרי ליתן לעבד כנעני שקבל עליו מצוות כישאל. וקרא כתיב לגר אשר בשעריך תתנה, ובשילהי פ"ק דע"ז (כ, א) אמרינן דמתנת חנם תנאי היא, דתניא לגר אשר בשעריך תתנה, אין לי אלא לגר בנתינה ולגוי במכירה, לגוי בנתינה ולגר במכירה מנין, ת"ל ואכלה או מכור וגו' דברי ר"מ, ר' יהודה אומר דברים ככתבן לגר בנתינה ולגוי

במכירה. אלמא מדמוקמינן פלוגתייהו במתנת חנם שמעינן מינה דאף מאן דאית ליה דאסור ליתן מתנת חנם לגוי מ"מ לגר מותר, וכ"ש לעבד כנעני כמו שאמרנו, אלא הכא מצוה דרבים שאני ולא פרושי רבים מאיסורא עדיף ושרי.

עוד כתב הרמב"ן ליישב, דאיתא האי מצווה ודחיא לעשה שבתורה, דהא אמרו חז"ל דכיון שבא הקדוש ברוך הוא לבית הכנסת ולא מצא שם עשרה מיד כועס.

חצי עבד וחצי ב"ח

והוסיף הרשב"א דהא דתנן (גיטין מא, א) דמי שחציו עבד וחציו בן חורין כופין את רבו ועושה אותו בן חורין, הגם דעובר בעשה. התם היינו טעמא משום דלא גרע ממצות תפילה בצבור דמשחררין אותו עליה, והכא נמי איכא משום מצות פרו ורבו דכתיב לא תהו בראה, עכ"ד. ונראה דכוונתו דמי להא דאמרו גבי ר"א דשחרר עבדו משום דהוי מצווה דרבים, וכע"ז אמרו בפריה ורביה דהוי מצווה רבה.

וכי אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חברך

והנה בתוס' (גיטין מא, א) הקשו כנ"ל דהיכי כפינן להאדון לשחרר הח"ע וחצי בן חורין, הא אמר' בהשולח (גיטין לח, ב) דכל המשחרר עבדו עובר בעשה. וכי תימא מצוה שאני, וכי אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חברך, כדאמרינן בריש שבת. ולכן הביאו בשם ר"י דמשום מצוה רבה שרי אע"ג דעובר בעשה.

וברשב"א (שבת ד, א) יישב דשאני התם דכיון דחציו בן חורין לית בהו משום בהם תעבודו משום צד חירות שבו. וביאר דבריו בקצוה"ח (קעא) דכיון דחציו בן חורין הרי משום צד חירות שבו לעולם אינו יכול לעבוד בו עבודת עבד, ועשה דבהם תעבודו לא נאמר אלא ביכול לעבוד בו עבודת עבד, וכיון דעבד כנעני אינו עובד אינו עובר באיסור זה.

אלא שתמהו האחרונים על כך מהא דאיתא בגיטין (לח, א) בההיא אמתא דהו עבדי בה אינשי איסורא, דאמר אביי אי לאו דאר"י אמר שמואל כל המשחרר עבדו עובר בעשה הוי כייפנא לרבה לשחררה. ופרכינן מהא דחציה שפחה וחציה ב"ח שנהגו בה מנהג הפקר וכפו את רבה לשחררה, ע"כ. ומעתה לדברי הרשב"א תמוה מאי קשיא, הא שאני התם דליכא עשה משום דחציה בן חורין.

איסור קדישה

והנה אהא דאיתא התם (גיטין מא, א) דח"ע וחצי בן חורין לית ליה תקנתא דלשאת שפחה אינו יכול, וכן לשאת בת חורין אינו יכול, הקשו בתוס' דליתי עשה דפרו ורבו ולידחי ללא תעשה דלא יהיה קדש. וביארו בשם ר"י דלאו בעידיניה הוא, דהא בעידנא דמיעקר ללאו לא מקיים עשה, דמשעת העראה קא עקר ללאו, ואילו עשה דפרו ורבו לא מקיים עד גמר ביאה, עכ"ד.

ובמהר"ם (שם) כתב דבהכרח הא דהזכירו תוס' ללא תעשה דלא יהיה קדש הוא לאו דווקא, אלא כוונתם ללא תעשה דלא תהיה קדשה, שהרי קושייתם היא דישא בת חורין, משום דעשה דפרו ורבו ידחה, והלא אם ישא שפחה אינו מקיים פרו ורבו כיון דאין בנה מתיחס אחריה, כמש"כ תוס' (ד"ה לישא שפחה) ובהכרח דצ"ל דישא בת חורין, וכה"ג האיסור הוא הא דהבת חורין נשאת לחצי עבד שבו, והרי היא קדשה, ובהכרח דכוונתם ללאו דלא תהיה קדשה.

אולם ברש"י (ב"ב יג, א) כתב לחדש דבהכרח לאו דלא יהיה קדש כולל אף איסור עבד בבת חורין, דכלל הוא דכל שאין הקידושין תופסין מקרי קדישות, ובלא תהיה קדשה נכלל איסורא דבן חורין בשפחה, אלא דהראשון הוי אזהרה עליו והשני עליה, והיינו דהזכר בכל גווני עובר בלאו דלא יהיה קדש ואילו הנקבה בלא תהיה קדשה, ושפיר נקטו התוס' בדווקא ללאו דלא יהיה קדש.

אם הכשר מצוה חשיב בעידנא

והנה התוס' הביאו בשם ר"י ליישב דלא אמרו דעשה דוחה ל"ת אלא היכא דהוי בעידנא, וכיון דהכא בעידנא דמיעקר לאו לא מקיים עשה, דהא משעת העראה עקר ללאו, ואילו עשה דפרו ורבו לא מקיים עד גמר ביאה.

ובטורי אבן (הגיגה ב, ב) תמה דהלא הא דבעינן בעידנא דמיעקר ללאו מקיים עשה, היינו דווקא היכא דבעלמא ניתן לקיים העשה בלא עקירת הלאו, כגון הא דאיתא בביצה (ח, ב) דאין לכתוש עפר ביום טוב לצורך מצות כיסוי הדם, כיון דלא הוי בעידנא, דכיוון דבעלמא ניתן לקיים מצות כיסוי בלא כתישה, נמצא דאין הכתישה חשובה הכשר מצות כיסוי, אך היכא דאין היכי תמצוי לקיים העשה בלא עקירת הלאו, הו"ל עקירת הלאו הכשר מצוה ואתחלתא דמצווה היא. והיות ואין אופן לקיים מצות פרו ורבו אלא ע"י העראה, נמצא דהוי הכשר מצווה, ושפיר אמרינן דעשה דוחה ל"ת, הגם דלא הוי בעידנא.

והביא דכדבריו מבואר בפסקי התוס' (זבחים צז, ב) אהא דאמר רבא התם דאין עשה דוחה ל"ת שבמקדש שנאמר ועצם לא תשברו בו, ודרשינן לרבות עצם שיש בו מח. ואמאי לא קאתי עשה דאכילת בשר ולידחי לאו דשבירת עצם, והקשו שם בתוס', דמאי פריך הלא בעידנא דמיעקר ללאו דשבירת עצם לא מקיים עשה דאכילה. ובפסקי התוס' (שם סט) כתבו בזה"ל, אם אי אפשר לקיים עשה בענין אחר לא בעינן בעידנא דמיעקר לאו לקיים עשה, עכ"ל. והיינו דכיון דאין אופן לקיים עשה דאכילת המח בלא שבירת העצם, בהכרח דדחי אף אי לא הוי בעידנא.

בעידנא

והנה במנח"ח (א) כתב בפשיטות דעיקר מצות פרו ורבו הינה התוצאה דיש לו בנים, ומעשה הביאה אינו אלא הכשר מצווה. והוכיח כן מהא דקיי"ל דאם היו לו בנים ומתו לא קיים המצווה, הרי דקיום המצווה הינה במה שיש לו בנים, ולא במעשה הביאה גרידא.

ומעתה תמה על דברי התוס' הנ"ל דחילקו בין העראה לגמר ביאה, הלא אף גמר ביאה לא הוי אלא הכשר מצווה. והגרא"ו (קובץ הערות סט, כז) ביאר בדעת התוס' דס"ל דאמנם קיום המצווה אינו אלא כאשר יש לו בנים, מ"מ זה ברור דמעשה המצווה הינו בגמר ביאה. והיינו דיסוד החיוב הינו לעשות מעשה שע"י יהיו לו בנים, ומעשה זה נעשה בגמר ביאה, ולכן אין בכח העראה לדחות לל"ת, לעומת זאת גמר ביאה כיון דמכחו יהיו לו בנים שפיר הוי מעשה מצווה ממש.

ומטו משמיה דהאגרו"מ דנקט בפשיטות דאף קיום מצוה יש בביאה, וזה שאם יש לו בן ובת אינו חייב שוב, היינו דאז יש לו פטור, אך קיום המצווה הוא בביאה שיכול להוליד.

שו"מ שכ"כ בשו"ת אגרו"מ (או"ח א, קפח) וז"ל שמצות פו"ר שיוצא בבן ובת אינו כשאר קיום מצוה שיוצא בהן, דהא קיום המצווה אינו תלוי בו דאינו בידו, והמצווה על האדם שייך רק על הנישואין והביאות שזה הוי בידו, ונמצא שבן ובת הוא רק הזמן שנפטר מנישואין וביאה.

היתר ממזר בשפחה

הנה איתא בקידושין (סט, א) בזה"ל ר' טרפון אומר יכולין ממזרין ליטהר, כיצד ממזר שנשא שפחה הולד עבד, שיחררו נמצא הבן בן חורין, עכ"ל.

והקשו הריטב"א והר"ן דמדוע התירו לכתחילה ממזר בשפחה, וליתיה בלאו דלא יהיה קדש מבני ישראל, דילפינן דישאל אסור בעבד ושפחה וכדמתרגמינן בהדיא, אע"ג דמחייב בלאו דלא תתחתן ואסור בגויה. ומאי שנא מעבד משוחרר דכי היכי דמחייב בלאו דלא תתחתן מחייב נמי בלאו דלא יהיה קדש, וכדתנן (גיטין מא, ב) דמי שחציו עבד וחציו בן חורין לישא שפחה אינו יכול מפני חירות שבו.

והביא בשם ר"ת ליישב, דכל היכא דאמר קרא לאו גרידא כגון לא תתחתן במ וכדומה, אף ממזר אסור בו. אך היכא דכתיב לא יהיה קדש, ולא קאמר רחמנא לא יקח שפחה, אמרינן דפרט לזה שהוא קדש ועומד שיצירתו בעבירה הייתה מתחילה, מה שאין כן בעבד משוחרר דיצירתו בהיתר, ונכון הוא, עכ"ד.

אכן דעת הרמב"ם (איסור"ב, שם) כפי שהבאנו דביאת שפחה אינה אסורה אלא מדרבנן, וז"ל והבא על השפחה מכין אותו מכת מרדות מדברי סופרים, שהרי מפורש בתורה שהאדון נותן שפחה כנענית לעבדו העברי והיא מותרת לו שנאמר אם אדוניו יתן לו אשה, עכ"ל. הרי דבריו ברור מללו דהא דשפחה אסירא לישאל אין זה אלא מדרבנן, וכן דעת הרמ"ך, והוסיף כי לדבריו אתי שפיר הא דהותר לממזר לישא שפחה.

וכן מבואר בדברי הרמב"ם (שם, טו, ג - ד) וז"ל וממזר הבא על העכו"ם הולד עכו"ם, נתגייר הרי הוא כשר כשאר גרים, ואם בא על השפחה הולד עבד, שחררו הולד כשר כשאר עבדים משוחררין ומותר בבת ישראל. לפי דבר זה התירו לממזר לישא שפחה כדי לטהר את בניו שהרי הוא משחרר אותם ונמצאו בני חורין, ולא גזרו על השפחה לממזר מפני תקנת הבנים, עכ"ל.

ממזרת עם עבד

ובבית שמואל (ד, לב) כתב דלדברי הרמב"ם נמצא דממזרת אסירא לעבד, דהא בניה ממזרים הם. אך לדברי הר"ן בשם ר"ת שרי.

לעולם בהם תעבודו

והנה אמרו בגמ' דרבי שמלאי אמר לאושפזיכניה שהיה ממזר שיכול להשיאו עצה כיצד לטהר בניו, ומפרשת הגמ' שהיה אומר לו לגנוב ולהמכר בעבד ועי"ז ישא שפחה ואח"כ ישחרר האדון את בניו ויהיו בני חורין כשרים. וכתב

רש"י דהוי מצי לאקשווי ומי שרי לאנסובי עצה למיגנב. והעיר במהרש"א דהיאך יהיב ליה עצה זו דהאדון ישחרר לבנו באיסור עשה דלעולם בהם תעבודו, דמי יימר דמשחררו ונמצא עובר בעשה.

ובשעה"מ (עבדים ג, ג) הקשה דהיה לו להקשות אמתניתין דקתני יכולים הממזרים ליטהר וכו', דהאיך מתקנינן ליה עצה שכזו לשחרר ולעבור בעשה דלעולם בהם תעבודו. וכתב לבאר דאמתני' לא קשיא ליה, דכיון דהאב הינו המשחרר כדי לטהר זרעו אין לחוש בזה משום עשה דלעולם בהם תעבודו, לעומת זאת הכא גבי אדון שפיר קשיא ליה. וצ"ב כוונתו.

ושמא ס"ל כמ"כ הרמב"ן ודעימיה דגדר הך איסורא דלעולם בהם תעבודו דמי ללא תחנם, דלא אסרו זאת אלא אם כן משחרר את העבד לצורך העבד, אך כל היכא דאית ליה הנאה להאדון משחררו זה לית לן בה.

עבודת פרך

כתב החינוך (שמו) וז"ל שלא נעביד עבד עברי בעבודת פרך שנאמר (ויקרא כה, מג) לא תרדה בו בפרך. ואי זו היא עבודת פרך, פירשו ז"ל שהיא עבודה שאין לה קצבה, וכן עבודה שאין אדם צריך לה אלא יעשנה כדי שלא יתבטל העבד, וכמו שאמרו ז"ל לא יאמר לו עדור תחת הגפנים עד שאבוא, שהרי לא נתן לו קצבה, אלא יאמר לו עבוד עד שעה פלונית או עד מקום פלוני. והכלל, שלא נעבידהו זולתי בהיות הצורך לנו לעשות המלאכה ההיא שנצוהו עליה, עכ"ל.

והוסיף החינוך וז"ל ואע"פ שאינה נוהגת בזמן הזה לפי שאין קנין עבד עברי נוהג, מכל מקום ראוי לו לאדם להזהר בענין מצוה זו גם היום בהיות עניים בני ביתו, ולהזהר בה הרבה. ויתן אל לבו כי העושר והעניות גלגל הוא שחוזר בעולם, ומהשם הוא, ויתננו לאשר יישר בעיניו הזמן שירצה ולא יותר ואפילו רגע, שגם כי יצבור כעפר כסף ויטמנהו בקרקע ויקנה קרקעות עד אין מספר וטובה הרבה יהיה לו, הכל יאבד ממנו יחד בחטאו לה', ואם יצדק תתקיים בו הטובה, כי כל מין במינו ידבק, עכ"ל. וכן כתב הרמב"ם (עבדים א, ו) בהרחבה, יעוי"ש.

אולם הרבינו יונה בשערי תשובה (ג, ס) פירש באופן אחר וז"ל ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך (ויקרא כה, מו), לא ישתעבד אדם בחבריו, ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם, ואפילו להחם צפחת מים או לצאת בשליחותו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם, אבל אדם שאינו נוהג כשורה מותר לצוותו לכל אשר יחפץ, עכ"ל.

אי שרי לת"ח לצוות חברו לעשות מלאכה שלא ברצון

בתשובות והנהגות (א, תקמ) נשאל האם תלמיד חכם לא יצווה את חברו דבר שלא יעשה ברצון. והשיב, דמקרא מלא דיבר הכתוב (ויקרא כה, מו) ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך, ופירש רבינו יונה בשערי תשובה (שם) וז"ל ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו, לא יצווה אותם לעשות קטנה או גדולה, אלא לרצונם ותועלתם, עכ"ל.

והוסיף בזה"ל שמועה שמעתי שמרן הגרי"ז זצ"ל מבריסק הקפיד מאד על דברי השע"ת, ולכן נזהר לא לבקש משום אדם לעשות עבורו דבר, ואפילו להביא הכובע וכדומה. ופעם היו רבינו החזו"א זצ"ל והקדוש הגר"א ווסרמן זצ"ל בחתונה אצל ת"ח מובהק, הגר"א זצ"ל הפציר בחזו"א שיאמר דרשה, אבל הוא סירב, והגר"א זצ"ל לא פסק ללחוץ עד שאמר מובטחני שבזה אין איסור לא תרדה בו בפרך, והחזו"א זצ"ל ענה אני לא כ"כ בטוח, והגר"א זצ"ל נרתע וביקש ממנו מחילה. ועיין באגרות חזו"א (ח"ב פ"ט) שמביא דברי רבינו יונה, עכ"ל.

הנמנע מלהחזיר ספר למקומו אחר הלימוד

וכתב, כי פעם הופץ כרוז ביישיבות דמי שאינו מחזיר ספר לארון הספרים, הרי הוא עובר בלאו זה דלא תרדה בו בפרך, כיון שבזה הוא מעביד שלא ברצונו איש אחר לאוספו בלילה, והאיסור חמור מאד. ויש רבנים שטענו שדעת רבינו יונה יחידאה היא אף שביוסף אומץ סותם כדבריו, ועיקר האיסור הוא רק כשמעבידו כעבד בדבר שאין לו קצבה ואין לו צורך אליו כמבואר ברמב"ם (הנ"ל), ולא באקראי בעלמא לדרכו ותשמישו מעשה כעין עבדות שאין זה בכלל האיסור, ומה גם שבחינוך מצוה שמו מבואר דלאו זה מהתורה אינו אלא בעבד עברי, ומיהו אף לדעת החינוך בזה"ל נוהג מדרך המוסר כמבואר במנ"ח שם, עכ"ד.

עוד הביא במקום אחר (ה, שצד) כי רב חשוב בעיר פרנקפורט תלה מודעה בבית המדרש, דמי שלוקח ספר ולא מחזירו עובר בלאו דלא תרדה בו בפרך, כיון שגורם לגבאים לטרוח שלא מרצונם ולהחזיר את הספרים למקומם. וחיידוש גדול הוא שאפילו לא בקש מחברו רק גרם לחברו לטרוח בניגוד לרצונו דינו כעבודת פרך ואסור בלאו.

וכתב כי הגר"מ שניידער זצ"ל היה מאוד נבוך בזה שהרי האיסור הוא לרדות בפרך, ולהחזיר ספרים למקומם אינה עבודת פרך, אבל אמר שכיון שגברא רבה אמר מילתא, הלא הוא רבינו יונה מגדולי הפוסקים הקדמונים, ראוי לחוש לדבריו, ולא לגרום לחברו לטרוח בניגוד לרצונו, וכ"ש במקום שעלול לגרום ביטול תורה, שמחפשים את הספר ולא מוצאים אותו כיון שאינו במקומו. וכתבתי כל זה בכדי שנדע כמה יש להיזהר שלא לגרום אי נעימות ולהטריח אדם בניגוד לרצונו.

אכן בשו"ת שלמת חיים (קל"ז) נשאל אודות הא דיש שכתבו דהמצווה לאדם שיעשה דבר מה, והלה עושה כדבריו משום כיסופא, יש לחוש בדבר משום לא תרדה בו בפרך (במדבר כה, מג) דיש לעורר על כך מדברי הספרא שהביא במג"א (קסט, א) דדרשינן אבל אתה רודה בבן חורין, וז"ל שאנו מניחים לעבדים להוליך כלינו אחרינו לבית המרחץ ולנעול מנעלינו, דהוי כאלו התנו על כך. (של"ה) אבל בספרי דריש בו אי אתה רודה בפרך אבל אתה רודה בבן חורין בפרך. ועבדים שלנו כב"ח דמי ויכולין לחזור בחצי היום דאין להם דין עבד, עכ"ל.

והשיב דבמחצית השקל שם מבואר דהך דרשא לא קאי אלא אקרא דלא תעבוד בו עבודת עבד, ולא קאי אקרא דלא תרדה בו בפרך, וז"ל משמע למג"א דה"ה דדרשינן כן גם בקרא דלא תעבוד בו עבודת עבד, בו אי אתה עובד אבל עובד אתה בבן חורין. אבל באמת עיינתי בילקוט פרשת בהר (רמז תרסו – תרסז) ולא ראיתי שם האי דרשא, אבל אתה רודה בבן חורין על פסוק לא תרדה בו בפרך, כי אם על פסוק לא תעבוד בו וגו' דרש הכי אבל אתה עובד בבן חורין, עכ"ל.